

A REFORMÁTUS ÚRVACSORAOSZTÁS LITURGIKUS TÁRGYAI

A református egyház a Szentírásban csak két szentség létét, a keresztség és az úrvacsora szentségét látja igeileg eléggé megalapozottnak, mert Jézus ezekhez fűzött ígéretet és ezeknek van látható jele.¹

Az Úri Szent Vacsora sákramentum (szentség), szövetségi jel. A hívő embernek a Krisztussal való kapcsolata *szövetséges kapcsolat*, amelyet a keresztyén ember a *sákramentumok* által pecsétel meg és ápol. Ennek értelmében a *keresztség beiktatás a szövetségbe, az úrvacsora pedig tápláltatás, (hiterősítés) a szövetségben*. Ezért az úrvacsora sákramentumában csak felnőtt (konfirmált) hívők részesedhetnek, olyanok, akik megértik annak lelki jelentőségét és magukat a kegyelmi szövetség tagjainak tartják.²

„Sákramentumok látható szent jegyek és pecsétek, melyeket a végre szerzett Isten, hogy az azokkal való éléssel annál inkább megértesse velünk és megpecsételje az Evangélium ígértét. Tudniillik, hogy Krisztusnak a keresztfán elvégzett egyetlenegy áldozatáért: bűnbocsánatot és örök életet ajándékoz ingyen kegyelemből. Róm. 4: 11; Csel. 2: 38; 1. Kor. 11: 23; 1. Móz. 17: 11; 5. Móz. 30: 6 18. Heidelbergi Káté 66.”³

Úrvacsora

A 16. században a reformátorok nem értettek egyet abban a tekintetben, hogy az úrvacsora osztás ígeit miként kell értelmezni. Kálvin János szerint az úrvacsorában csak kenyér és bor adatik, de aki azokat igaz hittel veszi, az egyszerűen lelki szájával (*spiritualiter*) Krisztus testét és véréát veszi magához. Az úrvacsora: „*unio mistica cum Christo*”, azaz titokzatos közösség Krisztussal.

„Az Úr teste úgy áldoztatott fel egyszer értünk, hogy most azzal táplálkozván, amaz egyetlen áldozat hatását érezzük magunkban, hogy az Ő vére úgy ontatott ki egyszer értünk, hogy ránk nézve örökkévaló ital legyen. Ugyanezt jelenti az ígértet is: »*Vegyétek, ez az én testem, amely tiérettetek adatik.*« (Máté 26, 26). Az tehát a parancs, hogy azt a testet vegyük és együk, amely egyszer feláldoztatott üdvösségünkre.” Kálvin János

A magyar reformátusok is igyekeztek értelmezni a szent ígéket. Legteljesebben az 1567-es debrecen-egervölgyi zsinatban fogalmazták meg és itt írták elő az úrvacsoraosztás liturgikus rendjét:

„Az úrvacsorát pedig így szolgáltassa): könyörögve és a kenyeret a könyörgés után kezébe véve, a Krisztus és az apostolok példája sze-

1 FEKETE 2013. 277.

2 Trencsényi Parókia portál Budapest, Pestújhely-Újpalotai Református Egyházközség

3 FEKETE Á. 2013. 107

rint mondja el az Igék alakját (a szereztetés igéit, melyek az úrvacsora alakjához tartoznak) és aztán a kenyeret és a poharat ossza ki ugyanaz a lelkipásztor”.⁴

Az úrvacsora osztás kezdetén elhangzó igék:

„Az Úr Jézus azon az éjszakán, melyen elárultaték, vette a kenyeret és hálákat adván, megtörte és ezt mondotta: Vegyétek, egyétek! Ez az én testem, mely tiérettetek megtöretik; ezt cselekedjétek az én emlékezetemre. Hasonlatosképen a pohárt is vette, minekutána vacsorált volna, ezt mondván: E pohár amaz Új testamentum az én vérem által, ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre. Mert valamennyiszer eszitek a kenyeret és isszátok e pohárt, az Úrnak halálát hirdessétek, amíg eljövend.” (1. Kor. 11: 23–26)

Kik járulhatnak az Úr asztalához? A Heidelbergi Káté 81. kérdésére adott válasz így fogalmaz:

„Azok, akik bánkódnak bűneik miatt, ám bíznak abban, hogy Isten bűneiket megbocsátotta, a még meglévő gyengeséget Krisztus szenvedése és halála elfedezte és igyekeznek hitüket erősíteni és életüket megjobbítani. A meg nem térők és a képmutatók viszont ítéletükre esznek és isznak.”⁵

Az úrvacsoraosztást bűnbánó hét előzi meg, mely során mindennap este istentiszteletet tartanak.

Úrvacsoraosztás

A református úrvacsoraosztás évszázadokon át csak a nagyobb ünnepeken volt része az istentiszteletnek – ezek a sátoros ünnepek, karácsony, húsvét, pünkösd –, valamint új év, új kenyér és új bor ünnepe.

Az úrvacsora kiszolgáltatása az istentisztelet keretében történik. Az igehirdetés és az úrvacsorai szolgálat egyforma fontosságú, az úrasztala és az Ige fontosságát kiemelő szószék alkotja a szakrális tér központját. A szertartás során az illő módon letakart úrasztalára helyezték az igehirdetés eszközeit – a Bibliát – és a szentségek klenódiumait.

A 1567-es debreceni zsinaton rögzített református vallási hittételek szerint a Krisztus testét jelképező kenyér nem kovásztalan kenyér. A kovásztalan átlátszó, vékony ostyával szemben – mondja ki a zsinat, – az utolsó vacsora vastag, át nem látszó kenyérről szól. A zsinat határozata szerint az utolsó vacsora során Krisztus az úrvacsora szereztetésekor kenyérről szólt – „Véve a kenyeret” – az alkalmazott héber szó kovászos kenyeret jelent a kovásztalan kenyérrel szemben. Ennek értelmében a református úrvacsora osztása során mindig kovászos kenyérrel történik a szentség kiszolgáltatása.⁶

Az úrvacsora előkészítése során az erre az alkalomra sült kenyeret a lelkész szeleteli fel. Az ujjnyi hosszúra vágott szeleteket tálcára vagy abroszra téve helyezi az úrasztalára. Az úrvacsora osztásakor az így előkészített szele-

4 KISS 1881. 569.

5 FEKETE 2013. 367.

6 KISS 1881. 554.

tekből tesz a kenyérosztó tányérra, majd az úrasztalát körülálló híveknek egy-egy letört darabot nyújt. A Krisztus testét jelképező kenyérdarab átadása után az úrvacsorázók a két szín alatti áldozásnak megfelelően részesülnek a Krisztus vérének jelképező borból.⁷

Az úrvacsora vétel alkalmával, az álló úrvacsoraosztás azt jelenti, hogy az úrasztalát körülállják a gyülekezet tagjai, és körben először a kenyeret, azután a bort nyújtja nekik a lelkész. Vegyes úrvacsora osztás alatt azt kell érteni, hogy először egy kis csoport körbeállja az úrasztalát, mintegy az apostolokat képviselve, ők megkapják a jegyeket, majd a többiek mozgó úrvacsorájával folytatódik az istentisztelet.⁸

Református egyházművészeti kutatások

A liturgikus tárgyak az egyházművészet címszó alá tartoznak, így a református egyház szertartási edényei a református egyházművészetbe foglaltatnak.

Mivel a református egyházban nincsenek előírások a liturgikus felszerelésre vonatkozóan, un. mindennapi tárgyak is bekerültek a templomba. Ennek ismeretében általános volt az a vélemény, hogy református egyházművészetről nem lehet beszélni. 1934-ben Csikesz Sándor szervezte és bonyolította le Budapesten az első és napjainkig egyetlen Országos Református Kiállítást, amely megváltoztatta az előbb említett vélekedést és ráirányította a figyelmet a református egyházművészetre és műemlékvédelemre. Az ötvösműveknek, ónedényeknek, úrasztali terítőknek olyan bősége került kiállításra, amely révén teret nyert a református egyházművészet fogalma.⁹

Elsőként Palotay Gertrúd nevét kell említeni, aki a református templomok úrasztali terítőivel foglalkozott.¹⁰ Majd csak a II. világháború után jelentek meg további nagyobb lélegzetű tanulmányok. Mihalik József a harangvirág kelyhekkel foglalkozott.¹¹ Az ónedények kutatásában Weiner Mihályné közölt tanulmányokat református egyházi edényekről.¹²

Az 1970-es években kezdődik Takács Béla munkássága, aki a Tiszáninneni, majd a Tiszántúli Református Egyházkerület múzeumát szervezte meg, indította el. Tudományos téren a református egyházművészet minden területé-

7 TENKE 1990. 120.

8 FEKETE Á 2013. 107.

9 FEKETE 2000. 10.

10 Összefoglaló tanulmánya PALOTAY 1942. 289–342.

11 MIHALIK 1959a.; MIHALIK 1959b.

12 WEINER 1971.

vel foglalkozott.¹³ B. Bobrovsky Ida az alföldi mezővárosok iparművészetének kutatása során a kecskeméti és nagykőrösi ötvösségről csak a református gyülekezetek emléktárája alapján alkotott képet.¹⁴ A több mint 200 éves múlttal rendelkező debreceni ötvöscéh műveit, amely a 17. században összekötő kapcsot jelentett Kassa és Kolozsvár között, szinte kizárólag a református gyülekezetekben fennmaradt edények őrzik.¹⁵

1995-ben elindult a református egyházművészet tervszerű felmérése Kárpátalján, amelynek eredménye a Református Egyházak/Egyház/ Javainak Tára c. könyvsorozat. A kutatás keretében Kárpátalja, a Délvidék- Szlovéniai, Horvátországi, Felsőőrési, Szerbiai és a Szlovákiai Református Egyház teljes felmérése megjelent. Jelenleg a Tiszántúli Református Egyházkerületben végezzük a kutatást.¹⁶ Időközben elkészült a Tiszáninneni Református Egyházkerület edényanyagának felmérése.¹⁷ Közben megjelentek tudományos feldolgozó munkák is.¹⁸ Másfél évtizede Erdélyben is megindult a tervszerű felmérés.

A református úrvacsora osztás liturgikus edényei

A református egyház szertartási edényeire nem vonatkoznak szigorú előírások, így évszázadokon át minden olyan tárgy bekerülhetett az ún. klenódiумok közé, amelyeket a hívek megfelelőnek és méltónak éreztek a szent célokra.¹⁹ A református templomok edénykészletébe így elsősorban asztali edények találhatók, amelyek saját korukban mindennapi használati edények voltak, vagy dísedényként, értéként funkcionáltak. Az ilyen edények a mindennapi használatban az évszázadok során elkoptak, megsemmisültek, a templomokban viszont fennmaradtak, így különösen a kis falusi református templomokban évszázados kincsek rejtőznek napjainkban is.

Ezeket a tálat, poharakat a mai napig eredeti funkciójukban használják úrvacsoraosztás alkalmával. A hívek nem válnak meg tőlük, nem szívesen adják még az egyházművészeti múzeumokba, letétbe sem, csak az adott helyszínen lehet tanulmányozni őket. A tárgyak magukon viselik a művészeti stílusok jegyeit. Az iparművészeti és népművészeti kutatások szempontjából felbecsülhetetlen jelentőségűek.

Az említett debrecen-egervölgyi zsinat röviden foglalkozik a sákramentumokkal: „...minden körülmények, a sákramentumok és tanítás tiszte körül, szabadok a választottaknak, csak tisztességesen, épületesen és botrány nélkül történjenek”²⁰.

13 DANKÓ 1999. 78.

14 B. BOBROVSKY 1980.

15 P. SZALAY 2001. Az egyházi emléktárák jelentőségét mutatja, hogy a kutatás során a református gyülekezetekben feltárt művek alapján az addig ismert 70 körüli debreceni edényszámot sikerült 300-ra emelni.

16 A kutatásokat többnyire OTKA támogatással végeztük, végeztem. OTKA 34.347., 68.849, 74.247., 81.584., 109.852., NKFI 116.131 sz. pályázati támogatás.

17 Lásd a felsorolást az irodalomjegyzékben.

18 Lásd a jegyzékben. P. SZALAY munkái.

19 Rövid áttekintést ad az úrvacsoráról és a klenódiумokról BENEDEK 1971. 68–69.

20 KISS 1881. 198.

Ezen alig meghatározott körülírás ellenére a gyülekezetek, a hívek mindig méltó módon igyekeztek felszerelni templomukat. A református liturgikus edények nagyobb része nemesfémből, ezüsből készült. A magyar ötvösség történetében a 16. de különösen a 17. század volt a művesség fénykora. Az ország három részre szakadt állapota ellenére jelentős számú ötvöscéh működött. Radvánszky Béla a 16–17. századi főúri családok irattárának bemutatása során 1891-ban írta:

„Ötvöseink nem szenvedtek hiányt megrendelésekben: leltárainkból tudjuk, hogy majd mindenik család mily sok ezüst edénnyel rendelkezett, mely többnyire itthon készült: Mindezen kedvező körülmények dacára aránylag roppant kevés azon díszes edények száma, mely korunkra visszamaradt. A pusztulást két okra vezetem vissza, egyike ezeknek azon rossz szokás, hogy a régi időkben is szívesen cserélték a régi szép ezüst műveket kevésbé díszes új forma edényekért. Ezen pusztításban továbbá hatalmasan közreműködött azon másik szerencsétlen gondolat is, hogy ha az egyes fegyvert fogott főúrnak javait lefoglalták: annak arany és ezüst műveit pénzzé verették.”²¹

De az alacsonyabb társadalmi rétegek, a középnemesség, kismemesség, városi, mezővárosi polgárok is igyekeztek ezüstműüket birtokolni, amelyek nem vetekedtek a főúri kincsestárak remekeivel, legnagyobb részük szintén eltűnt a történelem során.

Ezért kiemelkedő a jelentősége a református templomokban fennmaradt ezüst edényeknek, ugyanis ezek néhány kivételtől eltekintve nem főúri ajándékként kerültek az egyházak birtokába, tehát nem kivételes értékű és szépségű edények voltak. A református egyház emlékeinek legtöbbször kvalitásban nem hasonlítható a katolikus egyház kiemelkedő értékű ötvösremekeihez. Éppen ez adja meg a református egyház kegytárgyainak jelentőségét, mivel ezek a kor ötvöseit által készített ún. mindennapi tárgyak voltak, amelyekből szinte semmi nem maradt az utókorra.

Munkámban a református egyházban használt 17–18. századi ötvösmunkákat tekintem át vázlatosan.

Úrasztali kenyérosztó tálak, tányérok

A keresztény egyházakban a liturgikus szertartások eltérősége a szertartási tárgyakban is megnyilvánul.

A kenyérosztó tál vagy tányér kiemelt jelentőségű a református úrvacsoraosztásban is. Mivel a minden hívőnek átnyújtott kenyérszelet nagyobb terjedelmű az ostyánál, a kenyérszeletek elhelyezésére nagyobb átmérőjű kenyértartó tálakra volt szükség. Így jelenhetett meg a református egyház szertartási tárgyai között a katolikus egyházban használt kisméretű

21 RADVÁNSZKY 1986. 131–132. Legutóbb Kiss Erika foglalkozik ezzel Kiss 2008. 99–100.

patena mellett a nagyobb asztali tál és tányér, mint kenyérosztó tál. Ennek ellenére patenák is maradtak fenn a református templomokban a 15–16. századból, amelyek között vannak eredetileg katolikus használatú darabok is.

A tálakról, tányérokról bizonyosra vehetjük, hogy legtöbbjük nem templomi használatra alakult, hanem a kor elterjedt asztali edényeinek formáit követi. A 17. század a magyar ötvösség fénykora volt, nem véletlen tehát, hogy ebben a században változatosabb formákkal találkozhatunk, bár a tálak egyszerű formája nem sok variációs lehetőséget kínál. A négy-hat, nyolcszögletű típusok mellett a patena formájúak vannak jelen az ismert anyagban nagyobb számban. Ezek többnyire eredetileg nem egyházi használatra készültek, hanem asztali vagy díszedények voltak.²²

A 18. században már csak egyszerű, kerek formákra készült tálak ismertek, amelyek széles és keskeny, valamint sima és gyűrűs szélű karimájúak egyaránt lehetnek. Ekkor is számos darab patena formát követ, mutatva, hogy ez a katolikus szertartási edényforma évszázadokon át fennmaradt. Megjelentek a barokk formák, a karéjos tálak. Ebben a században nagy valószínűséggel egyházi használatra készültek a tálak és tányérok.

²² Erről lásd P. SZALAY 2019a.

Úrasztali borospoharak

Az úrvacsora osztás során a Krisztus vérét jelképező bor átnyújtása az úrvacsorázó híveknek az úrasztali borospohár által történik. Erről így rendelkezik a debrecen-egervölgyi zsinat:

„Az Írás ivó eszközről vagy pohárról emlékezik. Tehát mindennemű edényeket, akár üveg, akár fa, vagy arany, ezüst és cserép legyenek, vagy rézből és bármiféle ércből készültek, elfogadunk, csak a visszaélés, fényűzés, babona és botrány legyenek eltávoztatva.”²³

A legtöbb úrvacsorai pohár ezüstműből készült ötvös-munka. Az úrasztali borospoharak között is számos katolikus misekehely maradt fenn a gyülekezetekben még a 15. századból is.²⁴ A jelenleg ismert emléktárgy alapján úgy tűnik, hogy a jellegzetes hatkaréjos talpú, gótikus kehelyforma a 17. században is elfogadott és kedvelt volt.

²³ Kiss 1881. 152.

²⁴ P. SZALAY 2017.

A 16. században az egyik legkedveltebb forma a karimás pohár és az alakja után elnevezett tölcséres pohárforma volt. Az általunk kutatott területen, Északkelet-Magyarországon a 16. század második felétől kezdődően a 17. század végéig maradtak fenn. Ezek a poharak asztali edények voltak, a korai darabok feltehetően nem úrasztali edénynek készültek.²⁵

Az egyszerű pohárformák közé tartoztak a cápás és gyapjas poharak, amelyeket díszítésükről neveztek el. A cápás pohár felületét poncoló tűvel munkálták meg, a gyapjas poharnál vízszintes vagy függőleges hullámvonalak díszítették a palástját.

A 17. század legkedveltebb pohárformája az ún. talpas pohár volt. Ezt az elterjedt asztali edényformát az eddigi kutatások alapján úgy tűnik, hogy az alföldi református gyülekezetekben használták. Legjellegzetesebb közöttük a verejtékes díszítésű csoport, amelynek cseppjeit Krisztus verejték vagy vér-cseppjeiként értelmezték. A ma ismert edények nagyobb része ezekben a gyülekezetekben maradt fenn.

²⁵ P. Szalay 2018.

Az úrasztali poharak között 17. századi reneszánsz kelyhek is jelentős számban maradtak fenn. Akad közöttük kókuszdió kehely is, ami a különlegesség iránt fogékony kor jellegzetes terméke volt.

A 18. századi barokk stílusú kelyhek között Debrecen vonzáskörzetében jelentős számban található a debreceni formának tartott hólyagos pohár, amelyet *arany pohár debreceni módra* néven emlegettek az 19. század eleji református egyházlátogatási-vizitációs jegyzőkönyvek. Ezek a kelyhek már a tálakhoz hasonlóan bizonyosan egyházi célokra készültek. (15. kép)

Úrvacsorai bortartó edények

Mivel minden úrvacsorázó részesül a Krisztus vére utaló borból, nagyobb borosedényekre volt szükség, így kaptak helyet az úrasztalán az úrvacsorai boroskannák.

Nagyságuk miatt ezek nagyobb értékű tárgyak voltak, a hívek ritkán adományoztak ezüst úrvacsorai boroskannákat templomaiknak. Közülük vizsgált területünkön jelentős darabok az I. Rákóczi György fejedelem és Lórántffy Zsuzsanna által Kassának, Tolcsvának, Sátoraljaújhelynek és Mádnak adományozott példányok. A debreceni, sőt a 17. századi magyar ötvösség kiemelkedő alkotásai a debreceni ún. oszlopdíszes kannák, amelyek a város gyűlezeteiben maradtak fenn.

A 19. században meginduló gyáripari fejlődés hatására az ötvös művesség is hanyatlásnak indult. A század első felében még készültek kézműves alkotások, de a század közepétől kezdve megjelentek a sorozattermékek, amelyek ellehetetlenítették a sok évszázados mesterség művelését.

Irodalom

Dr. BENEDEK Sándor

1971 *A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja*. Teleky Béla Örísziget, Debrecen

B. BOBROVSZKY Ida

1980 *A 17. századi mezővárosok iparművészete (Kecskemét, Nagykőrös, Debrecen)*. Akadémiai Kiadó, Budapest

DANKÓ Imre

1999 *Takács Béla élete és munkássága*. Tiszántúli Református Egyházkerület-Debreceni Református Kollégium, Debrecen

FEKETE Ágnes

2013 *Liturgia és idő a magyar református istentiszteleti gyakorlat egy 1968-as és egy mai felmérés tükrében*. Doktori értekezés Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Doktori Iskola, Budapest

FEKETE Károly

2000 Csikesz Sándor professzor pályaképének vázlata (1886–1940). *Képes Kálvin Kalendárium 2000*. 82–83.

2013 *Heidelbergi Káté magyarázata. Hálaadásra vezető vigasztalás 129 kérdés-feleletben*. A Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadója, Budapest

KISS Áron

1881 *A XVI. századi magyar református zsinatok végzései*. Magyarországi Protestáns Egylet, Budapest

KISS Erika

2008 Ötvozművek a 16–17. századi Magyarországon. In: MIKÓ Árpád – VERŐ Mária (szerk.) *Mátyás király öröksége. Késő reneszánsz művészet Magyarországon (16–17. század) II*. Budapest 99–114.

Magyar Református Egyházak/Egyház/ Javainak Tára sorozat 1–43. kötet

Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Budapest – Debrecen

MIHALIK József

1959a Ungarischen Beziehungen des Glockenblumenpokals. *Acta Historiae Artium VI*. 1–2. 33–85.

1959b A magyar református egyházak harangvirágserlegei. *Egyház-történet 5*. Református Egyház Egyetemes Konventje, Budapest, 263–283.

PALOTAY Gertrúd

1942 A magyar református templomok úrasztali terítői. In: KOVÁTS J. István (szerk.) *Magyar református templomok*. Betűvetés Könyv- és Lapkiadóvállalat Kft., Budapest, 289–342.

RADVÁNSZKY Béla

1986 *Magyar családélet és háztartás a XVI. és XVII. században II*. Helikon Kiadó, Budapest

P. SZALAY Emőke

2001 *A debreceni ötvösség*. Ethnica, Debrecen

- 2004 *Ónedények a kárpátaljai református gyülekezetekben.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2007 *Iparművészeti emlékek a vajdasági, drávaszögi, szlavóniai, muramelleki és a felső-őrségi magyar református gyülekezetekben.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2009 *Úrihímezéses úrasztali terítők a Beregi, Szabolcsi és Szatmári Egyházmegyében.* Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen
- 2010 *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Zempléni Egyházmegye gyülekezeteiben.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2013 *Református egyházművészet.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2015 *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Borsod-Gömöri Egyházmegye gyülekezeteiben I–II.* Borsod-Gömöri Református Egyházmegye, Bócs
- 2017 *„Az Írás ivóeszközzéről beszél...” I.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács Debrecen
- 2018a *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Abaúji Egyházmegye gyülekezeteiben I–II.* Abaúj Református Egyházmegye, Encs
- 2018 *„Az Írás ivóeszközzéről beszél...” II.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen
- 2019a *„Az Írás ivóeszközzéről beszél...” III.* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen. (Megjelenés alatt.)
- 2019b *„Vevé a kenyeret...”* Magyar Református Egyház Zsinata Gyűjteményi Tanács, Debrecen. (Megjelenés alatt)
- 2019c *Úrasztali és keresztelőedények a Tiszáninneni Református Egyházkerület Eger-völgyi Egyházmegye gyülekezeteiben* (Megjelenés alatt)
- TENKE Sándor
- 1990 A református vallás liturgikus tárgyaiból. In: GÁSPÁR Zsuzsa – MAROS Donka (szerk.) *A hit asztala. Az áldozattól az istentiszteletig.* Officina Nova, Budapest
- WEINER Mihályné
- 1971 *Önművesség.* Corvina Kiadó, Budapest

Képjegyzék

Csók István: „Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre!” (Úrvacsora) 1890. MNG

Kenyérosztó tál Nagyár 15. század.

Kenyérosztó tál Penyige 16. század.

Kenyérosztó tál Debrecen 1628. *Készült: Debrecen*

Hatszögletű tál Fehérgyarmat 17. század. *Készült: Debrecen*

Kenyérosztó tál Esztár 1779. *Készült: Debrecen*

Kehely Bagamér 15. század.

Karimás pohár Korláthelmec. 16. század

Tölcséres pohár Túrricse 1636. *Készült: Debrecen*

Cápás pohár Cégénydányád 1688.

Talpas pohár Erdőhorváti 17. század. *Készült: Debrecen*

Talpas pohár Csepe 17. század. *Készült: Szatmárnémeti*

Kókuszdió kehely Hontvarsány 17. század. *Készült: Debrecen*

Kehely Nemesoroszi 17. század.

Kehely Derecske 18. század. *Készült: Debrecen*

Úrasztali boroskanna Kassa 1644. *Készült: Kolozsvár*

Úrasztali boroskanna Debrecen 1631. *Készült: Debrecen*